

A pozsonyi ágost. hitv. evang. egyház kéziratára.

Az 1896. évi június hó 4-én tartott egyházi konventben történt intézkedéssel nyerte alulírott azon megbízást, hogy a pozsonyi evang. egyházközség tulajdonát képező kéziratárt rendezze és a rendezés befejeztével az illetékes helyen jelentést tegyen.

Az ezen megbízásnak eleget tevő jelentés tartalma vonatkozik a kéziratár keletkezésére, fejlődésére, általában egész történetére, a rendezési munkálatok alapjául szolgáló szempontok ismertetésére, a kéziratár belső és külső értékének méltatására, végül a fenntartás, továbbfejlesztés kérdéseire. Ezért e jelentés célja, lehetővé tenni, hogy az érdeklődő szakemberek tiszta képet alkothassanak maguknak oly kéziratárról, mely anyagának terjedelme- és értékével, az egész magyar protestánsizmus multjával szervesen összefüggő tartalmával, rendezettségével és hozzáférhetőségénél fogva magyarországi protestáns egyházaink kéziratárai között az első helyek egyikét, egyes különleges tekintetekből pedig kétségkívül a legelső helyet foglalja el. Az utóbbi állítás feltevésére nem a köteles szerénység hiánya jogosít bennünket, hanem azon körülmény, hogy tudunkkal Magyarországon mindezeideig igen kevés protestáns egyházszervezetben található meg azon körülmények összetalálkozása, melyek egy figyelemre méltó kéziratár elengedhetlen feltételeit képezik: jelentős történelmi mult, nagy pusztító katasztrófák hiánya, ősi kegyeletből származó gyűjtési szenvedély, anyagi áldozatkészség és kezelési szakértelem.

Mint város és mint ev. egyház is, Pozsony azon magyarhoni városok közé tartozik, melyek válságos időkben nagy veszedelmekkel dacoltak, akarataikat monarchikus önkényvel, országos pártokkal, benső bomlással szemben is érvényesíteni tudták, melyek összeköttetésben a nagy világgal, céltudatosan helyezkedtek el azon politikai és egyházi áramlatok keretében, mik az európai emberiség történelmi fejlődését jelentették. Mint kulcsos város, melyet polgárainak kulturális és gazdasági értéke és érdeke falkkal megerősített, éber, okos és hősiességgel megvédett, biztos otthont nyújtott mindennemű közművelődési intézménynek.

Az ősi prépostság és káptalan, az Academia Istropolitana, a sokféle szerzetes rendek műkincsei és ereklyéi, a dicasteriumok iratai, a város, a megye és egyes főuri családok archivumai a pozsonyi evang. egyház kéziratтарыval együtt annak a körülménynek köszönhetik fennmaradásukat, hogy a város falain nem birt rést ütni a barbarok vak dühe, hogy a válságok és vészek közepette erő és okosság megmentették a kultura kincseit a jövő számára. A mi a hagyományos kegyeletet illeti, ez is megnyilatkozik a pozsonyiaknál mindenféle alakban: a szolgától a főúrig mindenki ad a templomépítésére, jókarban tartására pénzt, munkát, feláldozza kényelmét, kiteszi magát veszedelmeknek, veszít akár hányszor életet. A kulturális intézmények megalapítása, fenntartása és továbbfejlesztéséhez szükséges tudományos erők közül sem volt Pozsonyban hiány sohasem: Bél Mátyástól Lichner Pálig minden időben akadtak szakférfiak, a kik jóval túl az egyházközség hatáskörén ismertté tették nevüket és az egyházukat az ország, sőt a külföld tudományos köreiből is.

Ezen általános jellegű kedvező körülményeknek köszöni létét és felvirágzását a pozsonyi evang. egyház kéziratтары is.

Minthogy az egyháznak levéltára (archivuma) a kéziratтарыtól elkülönített és ugyancsak külön fejlődött intézménye, az utóbbinak a fejlődését pedig tudvalevőleg jogi természetű momentumok is feltételezik, a kéziratтары sorsának alakulására más hatások voltak mérvadók. Tulajdonképen sohasem gondoltak kezdetől fogva kéziratтары megalapítására és továbbfejlesztésére, hanem véletlenségből a megalapított könyvtárban igen sok volt a kézirat és mikor ezek nagy mértékben felszaporodtak, úgy hogy a könyvtárakra a kéziratok külön kezelésével túlságos nagy feladat hárult, merült fel a kéziratтары külön kezelésének és mindennek előtti rendezésének eszméje is.

A kéziratтары tehát először kiegészítő részét képezi a könyvtárnak és így vele közös multtal bír mindaddig, míg a mult század utolsó évtizedében Kvacsala János ev. lyceumi tanár az egyházi közgyűlés megbízásából rendezni kezdi.

A kéziratтары kezdetét tehát ott kell keresnünk, a hol a könyvtárét. Itt természetesen csak azon könyvekről és kéziratokról lehet szó, melyek az egyház tulajdonát az evang. egyház második, 1681-ben történt föléledése óta képezik; az ezen ideig birt könyvek és kéziratok, melyek 1672-ben a jezsuita atyák birtokába kerültek, legnagyobb részben lappangnak; remélhető azonban, hogy az idők változtával — a tulajdonjog kérdése ezuttal fel nem vettétven — ezen könyvek és iratok is gyarapítani fogják az elődökre vonatkozó, sajnos, nagyon is hézagossá ismerteteinket.

A mint Marth Mátyás, a pozsonyi lyceum rectora (1724) megvetette a könyvtár alapját azzal, hogy megvétette az egy-

házzal Gleichgross György ev. lelkész könyvtárát, már ezen könyvtárhoz tartoztak kéziratok is.¹⁾ A kéziratok száma egyszerre kibővült, mikor Bél Mátyás halála után műveinek kéziratái nagy részükben a könyvtárba kerültek. E „*Beliana*“ képezik ma is a kéziratár egyik legbecsesebb különösségét, így mindjárt a „*Leges gymnasii Poseniensis evang. aug. conf.*“ és „*Matricula scholae rectore Belio*“, továbbá „*Fragmenta manuscriptorum ex diversis Matthiae Belii operibus.*“ Az előbbi kettő a kéziratári katalogusban szerepel ugyan, de jelenleg az igazgatói irodában van állandó letétben. E körülmény magyarázata az, hogy ezen kéziratokat igen gyakran keresik, s így mindjárt az igazgatói irodában bocsáthatók az illetékes érdeklődők rendelkezésére, másfelől pedig meglevő lyceumi anyakönyvek kezdetét képezvén, méltó, hogy ott foglaljanak helyet, a hol a többiek vannak.²⁾ A „*Fragmenták*“ból Bél Mátyás következő műveinek kézirata van meg: *Commentatio comitatus Kis-Hontensis, De thermarum Vihnyensium contentis, Regionis thermarum Sklenensium indoles, Attila, hunnorum rex, Pauli Gregoriancii „Breviarium rerum Hungaricarum historico geographicum, Joannis Bocatii commentatio, Comitatus Nagyho ntensis, Notitia comitatus Pest-Pilis-Solt, Synopsis comitatum Hungariae, Descriptio historico-geographica terrae Scepusiensis, De libera, regiaque urbe Pestensi, Comitatus Pilisiensis, Scia-graphia, operis geographico historici, Aphorismi, Institutiones linguae Germanicae, Grammatica latina, Synopsis rhetoricae, Grammatica latina slavicae reddita, Orthographiae bohemicae sciagraphia.*³⁾

Ezen kívül megvannak még a kéziratárban teljesen Bél következő műveinek kéziratái: *Historia liberae regiaeque civitatis Cremniciensis, Urbis Poseniensis pars prior, Comitatus Thurociensis I, Comitatus Liptoviensis, Comitatus Zoliensis, Comitatus Pest-Pilis-Solt, De arcibus processus Pilisiensis, De processu Pili-ciensi, Comitatus Nitriensis, Comitatus Poseniensis pars generalis, Comitatus Neograd, Comitatus Nitriensis, Comitatus Poseniensis, Notitia urbis Poson, Notitia comitatus Poson.*⁴⁾ Bél kéziratában van továbbá: *Methodus der lateinischen Schul des Waisenhauses in Halle.*⁵⁾ Nem Bél kézirata, de szerzősége kétségtelen a *Sermones sacri* című kéziratnál.⁶⁾ Figyelmet érdemel a prot. ritus szemponyjából Bél ágendája is.

1) Markusovszky Sámuel, „A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története“ 604. o.

2) Harmath Károly, A pozsonyi evang. lyceum kéziratgyűjteményének ismertetése. A pozsonyi ág. hitv. evang. főiskola értesítője. 1878/79.

3) Kéziratári katalogus 439. kt.

4) Kéziratári katalogus 440–455. kt.

5) U. az. 450. kt.

6) U. az. 453. kt.

Ezen Bél-sorozat magában biztosítja a kéziratár tudományos jelentőségét. Jelentőségben tán csekélyebb értékűek, de az anyag mennyiségére nézve hasonlíthatlanul nagyobb fontosságúak azon kéziratok, melyek Institoris Mossótzty Mihály pozsonyi ev. lelkész hagyatékából jutottak a kéziratárba (1756—1803). Csak a Mossótzty-féle levelek száma meghaladja a 2000-t. Azonkívül megvannak úgyszólván az összes prédikációi, alkalomról alkalomra megjelölve és rendezve, valamint tudományos munkái és az egyházi adminisztráció körül létrejött iratai. Mossótzty nem volt vezéregyéniség sem az egyetemes egyházban, sőt magában a pozsonyi egyházban sem, hanem éber megfigyelő, szenvedélyes gyűjtő, szorgalmas, pontos és lelkiismeretes ember, úgy, hogy ha eredeti eszmék után nem kutatunk is kézírataiban, de a ki mélyebben akar az akkori kor köznapvi viszonyaiba betekintést szerezni, Mossótzty levelezését nem igen fogja nélkülözhetni.

A saját korának nagyobb befolyású egyénisége, Jeszenák István könyvtárával együtt számos becses kéziratot is hagyományozott a pozsonyi egyháznak, a melyek mind az örökhatározó nevével meg is vannak jelölve. Jeszenák István és ennek öccse báró Jeszenák János nem csak a maguk birtokában levő kéziratokkal gyarapították a kéziratárt, hanem ezen időben másolták le leginkább az ő költségükön a Zay grófok zay-ugróci és bittsei levéltárában levő és protestáns egyháztörténelmi szempontból kiváló értékű monumentákat, melyek az *Acta Historica Patriae* című gyűjteményben vannak együtt. Ezek közül nevezetesebbek: *Notata circa persecutionem Evangelicorum Solnensium* (1722). *Gravamina Evangelicorum Solnensium* (1724). *Nachrichten von dem Zustande des protestantischen Wesens in Ungarn* (1712); *Cardinalis C. ab Althan eppi Vaciensis protestatio contra Danielem Krman et Turolukenses* (1731); *Protocollum superintendentiale, quod tempore visitationis anno 1711 conscripsit Isacus Abrahamides Hrochotius superintendens comitatum Poson, Nitra, Bars; Litterae Melikii superintendentis, quibus exequias Matthiae regis celebrandas praecipit anno 1619. Capitalis sententia iudicii delegati palatinalis contra Sophiam Thököly B. Francisci Náry consortem et praedicantem Szobotistensem 1696. Excerpta ex catalogo testium et confessorum evangelicae religionis in comitatibus Trenchiniensi, Arva; De familia comitum Nádasdy, De Sinapiis, Pilarikiis, Ladiveris; Regesta supellectilis et proventuum ecclesiasticorum Comitatus Trenchiniensis in tribus districtibus conscripta per Eliam Láni 1611 et Joannem Hodikum.*

A Jeszenák János báró által kezdeményezett kéziratgyűjtés és másolás még a külföldre is kiterjedt. Nevezetesen a hallewittenbergi egyetemi könyvtárban levő magyar kéziratgyűjteményből lehetett sok olyan feljegyzést találni, melyek a magyarországi protestáns egyháztörténelem nem egy homályos helyét világítják

meg. Ezen wittenbergi hungarikumokat még a XVIII. században Rotarides Mihály hazánkfiá gyűjtötte, rendezte, ki külföldi tartózkodása alatt írta meg magyar irodalomtörténeti munkáját is.¹⁾ Ezen Rotarides-féle gyűjteménynek, de a halle-wittenbergi magyar kéziratoknak általában a pozsonyi kéziratárban több teljes katalogusa van, melyek alapján néhány évvel ezelőtt a pozsonyi egyház ki is kért egyes Rotarides-féle kéziratokat. Ezen alkalommal tünt ki, hogy sok hungarikum, a mi a pozsonyi kéziratárba másolás útján került a wittenbergiből, *már eredetiben Halleben nincs meg*, a mit Dr. Reinhold, hallei egyetemi könyvtárőr és Dr. Gerhard, hallei egyetemi könyvtár igazgató azzal okolnak meg,³⁾ hogy 1806-ban a francia-porosz hadjáratot megelőzőleg gyorsan ment végbe a költözködés Wittenbergből Halleba, s ezen alkalommal a Rotarides-féle iratok egy része is elveszett. Ennek azonban ellent mond azon körülmény, hogy báró Jeszenák János a Rotarides-féle kéziratok egy részét már Halleben másoltatta, tehát 1806 után.³⁾ Ebből már most az következik, hogy a pozsonyi kéziratárban sok olyan Rotaridesiana van, a mi a Halleben már nincsen meg és miután 1806. után veszték el, csakis a pozsonyi kéziratárban őriztetnek mint immár unicumok. A hangyaszorgalmú Rotarides⁴⁾ bámulatos sok kézirat-másolataiból különös figyelmet érdemel az, mely fényt derít a pozsonyi evang. egyház legrégebb multjára: Memorabilia quaedam exercitium religionis evangelicae in libera regiaque civitate Posoniensi concernentia.⁵⁾ Vannak azonban általánosabb egyháztörténelmi, sőt politikai történelmi jelentőséggel bíró Rotaridesianák is. Ilyenek: Fragmenta actorum, gestorumque Rákócziánorum opera Gabrielis Kolinovits collecta, Diarium Delegationis Caesareae Regiae Posoniensis anno 1675. Catalogus Pastorum in comitatu Trenchin circa annum 1600, qui legibus contubernii subscripserunt; Tragedia anno 1621 die 2. Januarii Csepregiensis a militibus Esterházyanis excitata; Congregatio particularis in Christo 1614. Currentales 1614. die 12. Septemb. Steph. Kruspier Pastore Kusucz-Ujhelyiensis; Catalogus virorum ab anno 1613. ad 1686 circa Solnam viventium, horum scripta. Miscellanea litteraria, inter quae catalogus rectorum Scholae Vágújhelyiensis, Soproniensis, Modrensis, Trenchiniensis, Psoniensis, Jaurinensis.⁶⁾

¹⁾ Historiae Hungariae litterarum antiqui aevi atque recentioris aevi lineamenta, Altonaviae et Servestae an. 1745.

²⁾ Gerhard igazgató levele Günther M. V. pozsonyi egyház-felügyelőhöz 1901. okt. 8. és okt. 28. Pozsonyi ág. hitv. ev. egyház kéziratára. 581. kt. 13. és 14. sz.

³⁾ Pozsonyi ág. hitv. ev. egyh. kéziratára 602. kt. Kart. I. Num. 45.

⁴⁾ Andreae Schmalii Adversaria. Kiadja Fabó András a Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria Historica cz. munkájában 17. o.

⁵⁾ Kéziratár 253. kt. 4. sz.

⁶⁾ Kéziratár 602. kt. Karton I. Num. 15.

Hozzájárultak még a kéziratári anyag gyarapításához: Hrabovszky József városi tanácsos, ki 1794-ben nagybecsű gyűjteményét engedte át a kéziratárnak, továbbá Benczúr József, Dobai Ágoston, Pozsony városi hivatalnokok és Sabel István lyceumi tanár. Benczúr és Dobainak köszönheti a kéziratár azon okmányokat és ügyszerkeket, melyek a városi levéltárból kerültek ide és különben az első virágzó evang. pozsonyi gyülekezet fejlődésére vetnek fényt (1608—1672)¹⁾ Ezekből megismerhetjük a pozsonyi egyháznak, melynek vezetője a városi tanács, számadásait, tehát mennyit adott ki a lelkészek fizetésére, az iskolák fenntartására, templomépítésre stb., ezekből tudjuk meg továbbá, hogy a városi tanács minő beneficiumok és jövedékekből fedezte az egyházi kiadásokat, hogyan voltak szervezve az egyes egyházi intézmények, minő volt az intézmény személyzetének fizetése. Megvannak továbbá a Kögl-féle házban berendezett evangélikus templomra vonatkozó számadások²⁾ de ezek már nem a város házáról kerültek a kéziratárba; mert 1672—1681-ig az evang. egyház egyáltalán megszűnt, az 1681. soproni országgyűlés után újra éled, nagy nehézségekkel küzd és a városi tanácstól teljesen külön áll vagy szervezkedik újra.

Sokat köszönhet a kéziratár Crudy Dániel superintendens- és pozsonyi lelkésznek is, ki nem csak a saját nagybecsű egyháztörténelmi kódexeit és emlékkönyvét adta az egyháznak (*Jus ecclesiasticum consuetudinarium*)³⁾ hanem egyéb igen becses kéziratokat is ajándékozott, mint a híres Somogyi Péter-féle Libellus contributionis-t; a Wiener Eisenbach-ot, Dávid zsol-tárait.

Mint ajándékozók és mint olyanok, kiknek révén manuscriptumok jutottak a pozsonyi egyház birtokába, megemlést érdemelnek: Rayger Károly dr., ki a Maurocordato nevű tanultársától kapott evangélium-kéziratot hagyományozta Gleichgrosz pozsonyi lelkésznek, kitől az egyház azután megvette; Wieland Károly pozsonyi orvostudor, ki a Glaubensartikel című kéziratot adományozta; Lehotzky András, ki a Stemmatographia Hungariae című művének kéziratát ajándékozta a pozsonyi conventnek; Ballus Pál (Pozsony monographusa 1823) a Jus germanicum című kódexet adományozta, melyet állítólag Verböczy István is használt kútfőül;⁴⁾ Günther M. Vilmos egy ily című kézirati mű ajándékozásával „Geschichte Ungarns vom 2. April 1657 — 29. November 1780 von Joachim Ritter v. Koneczny, k. k. Major. 1863.”⁵⁾

Sok kéziratot tanárainak köszönhet a pozsonyi egyház, mint a kik, a könyvek drágák, hozzáférhetetlenek és ritkák lévén,

¹⁾ 602. kt. I—XI. karton. ²⁾ 602 kt. XI. karton.

³⁾ Harmath Károly. I. m. Pozs. lyc. ért. 1879. 1—35. o.

⁴⁾ Harmath Károly. J. m. u. ott. ⁵⁾ Katalogus 36. kt.

előadásai anyagát nagy szorgalommal összeirták és tanítványaiknak lediktálták; compendiumaikat pedig a könyvtárnak adták. A nevezetesebbek: Zsigmondy Sámuel compendiuma: *Historia rerum in Hungaria gestarum sub regibus Stirpis Austriacae*¹⁾; *Statistica*²⁾; Ribiny János³⁾: *Jus Naturae*; Marth Mátyás: *Johannis Francisci Buddei Historia ecclesiastica*⁴⁾; Martiny Gábor: *Historia Hungariae 1795.*⁵⁾ II. r. *Historia universalis; Physica tradita per Ferdinandum Ott*; Samuel Stromszky: *Synopsis trium priorum evangeliorum 1816.*⁶⁾ *Institoris-Mossóty: Materialia theologica homiletica*; Sabel István, *Studium Matheseos 1800;*⁷⁾ *Fabri István: Philosophia practica universalis; Anthropologia; Logica et Metaphysica*; Stretsko György: *Theologia-Dogmatico-moralis*⁸⁾; Stanislaides Daniel, *Rhetorica.*⁹⁾

Nemcsak a lyceumi tanárok és a pozsonyi ev. lelkészek tekintették a lyceumi könyvtárt, úgyszólván hiteles helynek, hol értékes könyveiket és irataikat az utókor számára megőrizetteknek vélték, hanem egész családok is e könyv-, illetve kézirat-tárban helyezték el peres irataikat, nemesség-, adomány-, kiváltság-leveleiket — részint mert itt jobban voltak megőrizve, mint az illetőknél, részint pedig szolgálatot óhajtottak tenni, a tudománynak a sokféle leveles holmi átengedésével. Így kapta kézirat-tárunk a XV. században Styriából bevándorlott és Szentgyörgyön, majd Pozsonyban megtelepedett Segner családnak az iratait, továbbá a Burgstaller, Rösler, Skarica, Mikos, Gombos, Torkos és a báró Jeszenák családok leveles anyagát. A Burgstaller és Rösler családja¹⁰⁾ a XVII. század végén játszanak nagy szerepet, a midőn a gyászévztized után a soproni országgyűléssel a pozsonyi evang. egyház másodszor alakul meg. Rösler városi tanácsos és a pozsonyi egyház inspectora a XVII. század végén arról volt híres, hogy körömszakadtáig védte a protestánsok azon jogát, mely szerint bizonyos tisztségekre a városonál protestánsok választással meg és az ez iránti megállapodás a katolikus városatyákkal az ő erélyének köszönhető. Hires ő egyébként a Krumbholz lelkész ellen folyt és a XVIII. század elején nagy port felvert fegyelmi eljárás következtében is, melynek aktái szintén megvannak kézirat-tárunkban.¹¹⁾ A Skaricza-család egyik őse mint szabómester vándorolt Vas megyéből a XVII. században Pozsonyba, a hol utódai egy évszázad mulva már városi tanácsosok és patriciusok voltak; a Mikos, Torkos, Gombos és Jeszenák családok tagjai is mint az egyházfelügyelői szolgálják a protestánsizmus

1) U. o. 52. kt. 2) U. o. 55. kt. 3) U. o. 66. kt. 4) U. o. 75. kt.

5) U. o. 93. kt. 6) U. o. 133. kt. 7) U. o. 153. kt.

8) Kézirat-tári katalógus 157. kt. 9) U. o. 162. kt.

10) U. o. 188. kt. 286. kt. 287. kt.

11) Lis Krumbholz. 308. kt.

ügyét válságos időkben, veszedelmek között. Azon családi krónikák és feljegyzések, melyek Michnay András Dániel és Lichner Pál tanárok kiadásában nyomtatásban is megjelentek.¹⁾ nem képezték a szerzők vagy családjaik depositumait. A Buda város törvénykönyve alighanem az 1526-iki török invasio alkalmával jutott Pozsonyba, midőn Bornemisza pozsonyi várparancsnok Mária királynét és kincseit hozta ide. Pogner feljegyzéseit az időkben kihalt család valamely örököse helyezhette el a kéziratárban anélkül azonban, hogy arról valami autentikus feljegyzés szólna. Danninger egyházi krónikája elég jó képet nyújt a korabeli evangélikus istentiszteleti ritusra; Vock Tóbiás soproni krónikája pedig úgy látszik egy másik krónikának a hatása alatt készült, melyből Hans Csány is merített. Az Ákosházi Sárkány család leveles anyaga a Skaricza családdal való rokonság révén jutott kéziratárunkba. A depositumok következtében I. Mátyástól II. Józsefíg minden királyunk aláírása meg van eredetiben; I. Leopold királyé pedig többszörösen is azon élénk levélváltás következtében, mely közte és a város között 1657—71. tartott. Miksa magyar király sajátkezű aláírása nem oklevélen, hanem emlékkönyvben szerepel 1570-ből ezen jelmondat kíséretében: *Spes mea Christus*. Ugyancsak ezen emlékkönyvben vannak a következő történelmi szereplők eredeti névaláírásai egy-egy jelmondat kíséretében: Ferdinánd főherceg, Frigyes palotagróf, neje Amália, Joachim Frigyes, brandenburgi örgróf, Albert, Vilmos, Ferdinánd, bajor hercegek; Starhemberg Rüdiger, Chemeri Zay László, Verancsics Antal, továbbá a Listhius, Fugger, Czobor, Kolowrat, Lobkovitz és Spinola család tagjai.

A Krman Dániel superintendens emlékkönyvében találunk bejegyzéseket Sextius Péter, Lányi György, Masznik Tobiás és Simonides János híres XVII. századi magyar lelkészekről, valamint Melanthon Fülöp, Major János és Selnecker egyetemi tanároktól. A Pilarik Endre, Piskator Miklós, Tyraeus Tobiás, Marth Mátás, Sabel István, Crudy Dániel, Institutoris Mossóty Mihály és Heinrich János emlékkönyvei szintén részint nevezetes kortársak névaláírását tartalmazzák (Fekete István, Szelezky Jakab, Czwitinger Dávid, Ribiny János, Klein Mihály, Gellert, Gottsched), részint pedig számos magyar család jól megrajzolt és szépen színezett címerét tartalmazzák.

Hálás emlékezet illeti meg a pozsonyi egyház részéről néh. Korbélyi József gróf Erdődy-féle gazdasági főtisztviselőt, a ki nemcsak eredetiben küldött historiai nevezetességű leveleket,

¹⁾ Buda városának törvénykönyve 1244 - 1421. Kiadták Michnay Endre és Lichner Pál. 1845. Pozsony. Harmath a Pozs. ág. hitv. evang. főiskola ért. 4. o. Pogner János naplója 1636 - 38. évben és Liebergott János naplója 1672 - 1683. Kiadta Lichner Pál. 1861. Pozsony.

hanem sokat a sajátkezű másolatában is ajándékozott a kéziratárnak. Tőle és Dr. Szontagh Ábrahámtól származnak 1. az Erdődy Gábor és Erdődy György grófokhoz írott eredeti levelek a XVII. sz. ban. Íróik közül nevezetesek: Esterházy Miklós nádor, Lippay György esztergomi érsek, Csáky László gróf, Forgách Ádám, Pálffy Pál, Pálffy István, Erdődy György, Losy Imre, Thököly István, Esterházy Pál nádor, Szelepchény György; Czobor Ádám, Draskovich Miklós, I. Rákóczy Ferencz, Báthori Zsófia, Thököly Imre stb. — 2. Szécheny István gróf, Kossuth Lajos, Kis János, Eötvös József báró, Erdélyi János, Tompa Mihály, Pákh Albert, Berzsenyi Dániel, Wesselényi Miklós báró, Döbrentey Gábor, Fejes István, Frecska Lajos, Pázmándy Horváth Endre, Jósika Miklós báró, Lázár Kálmán, Kempelem Győző, Krizs János, Lehoczky Tivadar, Pajor István, Palacky Ferencz, Pálffy Albert, Scitovszky János, Szabó Károly, Szemere Miklós, Tolnai Lajos kisebb kéziratái.

Michnay Endre és Lichner Pál, pozsonyi ev. lyceumi tanárok sokat fáradoztak azon is, hogy a kéziratár anyagát is növeljék; ha felismerték valahol valamely kéziratnak értékes voltát, a konventnek a megvételre ajánlatot tettek; más esetben pedig bekötési táblául szolgáló régi pergament lapokból állítottak össze értékes kéziratokat. Michnay szerezte meg a nagylévárdi újrakeresztelők ivadékaitól a Codex Anabaptistarum germanicust¹⁾, mely a XVI. és XVII. századi felekezeti surlódásokra vonatkozólag tartalmaz adatokat. Ugyancsak ő gyűjtötte össze és fűzte egybe azon kéziratokat, melyekből részint a biblia szövege ismerhető fel, részint missalék maradványai és pápai rendeletek a glossákkal együtt. A Lichner után Codex Lichnerianusnak nevezett bekötött kézirat 8 össze nem függő papírlapot tartalmaz XIII. vagy XIV. századbéli német irással, melynek tartalmát úgylát-szik középkori jogszabályok képezik, legalább egy címfelirat ilyenekre enged következtetni.²⁾ Dr. Schiller Bódog és Dr. Kovács Ferencz jogtudósok a középkori jogtörténet szempontjából fontosságot tulajdonítottak e kéziratnak.

Szép ajándék volt Szakmáry Gyula joghallgatótól 1846-ban a „Precationes“ című hártycodex, mely imádságokat és nap-tárt tartalmaz igen szép kivitelben.³⁾

Hogy a X. vagy XI. századból származó Sallustius codex, a XV. századbéli „Missale“, a Manuscriptum Raymundi Lulli et Alberti a XV. századból, a „Strenghe Schiavitu untter den Türkischen Kayser Sultan Mehemmet den IV.“ miként és mikor kerültek kéziratárunkba, semmiféle feljegyzés útbaigazítást nem nyújt. Az utóbb említett műnek szerzője: Joh. Ferd. Auer

¹⁾ Harmath 23. ²⁾ Harmath 63. sz. ³⁾ Harmath i. m. 4. o.

pozsonyi születésű ember ugyan, de ő Konstantinápolyba való megérkezésével megszakítja elbeszélését s többet róla nem tudnak ma. E kéziratot Bél Mátyás ismeri¹⁾. Bél révén pedig Hammer szól róla és arról a mit a kézirat írója említ.²⁾

Ugyancsak homályos az eredete a kézirtattár tulajdonát képező két töröknyelvű kéziratnak, melyek egyikének tartalma Szilády Áron szerint egy kereskedelmi szerződés 1740-ből IV. Muhamed szultán és XV. Lajos francia király között.

Bár az egész kézirtattár anyagának egybegyülemlésénél — a mint a dolog természete hozza magával — valami különös rendszeresség, irányadó szempont nem szerepelhetett, mégis másfelől tagadni nem lehet — s ez a pozsonyi egyház mindenkori vezetőinek, valamint megbízott szakközegeinek eléggé nem dicsérhető lokálpatriotizmusát helyezi kedvező világításba — a pozsonyi evang. egyház fejlődésére vonatkozó monumentális emlékek gondosan, rendszeresen és szakszerűen vannak egybegyűjtve a „Documenta archivi ecclesiae Augustanae Confessionis Posoniensis“ című hét vastag folio kötetet kitevő collectaneumban, melynek I. kötetében foglal helyet *egykoru másolatban*: Conclusiones Catholicae per Lutherum ad Caesarem missae; továbbá Miksa magyar király eredeti rendelete, hogy az urvacsorát két szín alatt vehetik; a pozsonyi polgárok nyilatkozata, hogy ők a két szín alatt vett urvacsorával nem szakadnak el a római egyháztól³⁾. Miksa királyhoz intézett kérvénye a pozsonyi polgároknak, hogy könyveik elégetését tiltsa el. Leopold király és Szelepcsényi érsek több eredeti levele az 1658-ban épült evang. templom harangtilalmát illetőleg; Wesselényi nádornak ugyane tárgyban írott eredeti levele; a pozsonyi evang. iskolák személyzetének jövedelemkimutatása 1667—70-ig. A II. kötetben van a pozsonyi evang. lelkészek fizetéskimutatása 1607—72-ig azzal összefüggésben, hogy Pozsony városa a Kapornaki-féle stipendium élvezete fejében mennyit áldozott közcélokra. A II. kötet tartalma: Dicasterialis rendeletek a vallás ügyében 1727—82; Specification der gesammten Professionisten in der K. Freyen Stadt Pressburg. Egyházi szertartási eszközök 1763. IV. K. Vallásügyi okiratok másolatai 1674—1781. V. K.: Vallásügyi okiratok másolatai 1668—1761. VI. K.: Egyházi ügyben írott hivatalos levelezés; közte Bél Mátyás eredeti válasza a pozsonyi egyház meghívó levelére 1714. apr. 12. VIII. K.: Leges scholasticae pro gymnasio Posoniensi. Memorandum a pozsonyi evang. iskolában észrevett hiányokat illetőleg. 1660. máj. 19.

¹⁾ Bél M. Notit. Hung. nov. I. 295. és II. 212. lap. Harmath J. m. 24. sz.

²⁾ Geschichte der Osmanen III. 542.

³⁾ Theol. szaklap 1902. évf. 2. sz. A kompromisz - catholicismus Magyarországon.

Specification über die Commedien, Kleyder undt dergleichen Sachen, welche am heut den 21. Február 1663: Herrn Elias Thomas alsz unsers Alhieszigen Evang. Gymn. der Zeit wolbestelten Conrect übergeben worden. Ratio docendae discendaeque Hungaricae linquae in schola Poseniensi 1835. stb.

Mindezekkel nagyjából a kéziratár fejlődésének áttekintése és nevezetesebb anyagának felsorolása ki volna merítve. Nem haladhatok azonban tovább kitűzött feladatomban, anélkül, hogy e helyen ne méltányoljam Harmath Károly tanár érdemeit, melyeket a kéziratár körül azzal szerzett, hogy az 1878/79. tanévi értesítőben egy értekezést tett közzé¹⁾, mely felsorolja és szakszerűen ismerteti a kéziratár nevezetesebb manuscriptumait. Most, hogy az egész kéziratári anyag képezi már a catalogus tárgyát, vesszük észre azt, hogy a kéziratár inkább csak extensive, a hozzájáruló anyag mennyiségével bővült, mint intensive, *értékes anyag* felvételével. És ezen válogatott anyagot Harmath az említett évfolyamu értesítőben oly lelkiismeretes szorgalommal és derekas szakavatottsággal tárja elénk és ismerteti, hogy minden időkre feleslegessé tenne mindennemű ismertetést, melynek tárgyát a pozsonyi evang. egyház kéziratára képezi, ha kiterjeszkednék az egész kéziratári anyagra. A Harmath által nem ismertetett része a kéziratárnak, sajnos, értékben messze mögötte áll az ismertetettnek, bár ebben is vannak oly dolgok, mik több szempontból tarthatnak igényt nagyobb figyelemre. Így nevezetesen egy csomag említendő, mely a pozsonyi evang. egyház első idejéből, sőt megalapítását megelőzőt korból származó autogrammokot tartalmazott. A csomagot Mossótzty Institoris pozsonyi lelkész helyezte el a kéziratárban, a mint ezt a saját feljegyzése bizonyítja; ő meg valószínűleg valami jó ismerősétől kapta, a ki a városi levéltárban akadt ezen dolgok nyomára. A csomag tartalma Mossótzty említett kíséző feljegyzésén kívül: 1. Egy levél Kyllonits Siegfried gróftól, a pozsonyi magistratushoz intézve 1606-ból, melyben felel a pozsonyi városi urak azon levelére, melyben kéri őt, hogy udvari lelkészét Reisz Andrást nekik rendes városi evang. lelkészül engedje át; szerencsét kíván benne a pozsonyiaknak, hogy az 1606-ki bécsi béke értelmében szabad vallásgyakorlathoz jutottak, bár ők Ausztriában is hasonló helyzetben lehetnének! Végül azt a tanítást adja a pozsonyiaknak, hogy mentül hamarább gondoskodjanak arról, hogy saját templomuk legyen. 2. Egy második levél Czobor Imre gróftól, 1621-ből, a ki ez idő szerint Bécsben tartózkodik mint azon bizottság egyik tagja, mely Bethlen Gábor követeivel együtt a nikolsburgi békét hozza létre. E levélben

¹⁾ Harmath Károly: A pozsonyi evang. lyceum kéziratgyűjteményének ismertetése.

Czobor meglehetősen erélyes hangon tesz szemrehányást a pozsonyi városi uraknak, a miért udvari lelkészét Ivancius Mihályt Pozsonyba hívták magyar-tót lelkésznek. 3. Egy harmadik levélben Pálházi Gőntz Miklós szeredi lelkész és Pozsony-Nyitra vidéki magyar superintendens értesíti a pozsonyi városi tanácsot, hogy ezidőszerint nem talál embert, a ki a pozsonyi üresedésben levő magyar-tót lelkészi állást betölthetné. 4. Egy negyedik levél Ivancius Mihálytól, ki mint Czobor Imre gróf udvari papja kinyilatkoztatja, hogy ő nem köteles Czobor szolgálatában maradni és hogy bármikor, bárhová elmehet. 5. Néhány nyugta a pozsonyi evang. lelkészektől, tanárok és tanítóktól kiállítva, hogy fizetéseik egyes részleteit a *Pozsony városi kamarától* felvették. Mindezen kéziratok nem csak a pozsonyi evang. egyház multjára nézve képeznek döntő fontosságú adatokat, hanem az általános magyar egyháztörténelemre nézve is megbecsülhetetlen kútforrásként szolgálnak és ha egyéb haszonnal nem járt volna is, a most említett levelek napfényre hozatala magában véve is megérte a fáradságot és költséget, a mivel a kézírattár rendezése együtt járt.

Van azonban ezeken kívül még igen sok kézirat, melyek a Harmath-féle katalogusban nem említve, a rendezés következtében az új katalogusba felvéve, ezen ismertetés keretében is külön megemlítést érdemelnek. Ilyenek: Diarium diaetae 1811. (604 kg.); Martiny Kovács Gábor levelei (1769—1807); Martiny Kovács Gábor: Historia ecclesiastica; u. az: Physicai-csilagászati jegyzetek 1801. Acta diaetalia 1715. és 1741. Klanica Márton egyháztörténetirő bizonyítványa 1766; Mandatum regium Caroli VI. quoad religionem 1714. Proclamatio Francisci II. principis Rákóczi de Felső Vadász 1703; Barkóczy Ferencz esztergomi érsek, Rueber Ferdinánd, késmárki várgróf, Pálffy Miklós gróf, a Vizkeleti, Mesko, Styrum, Mercy, Skarica, Zólyomi, Görgei, Cziráki, Boroszlav, Dolianszky családok egyes iratai; továbbá ilyenek Józseffy Pál, Torkos Mihály superintendensektől; Esterházi Imre püspöktől; Promemoria so dem kais. Ministerio durch den königlichen Preussischen Herrn Abgesandten wegen der salzburgischen und ungarischen gravaminum übergeben worden ist 1732; Gamauf Theofil, Ribiny János, Okolicsány Pál, Grassalkovics Antal egyes iratai.

Különös figyelemre tarthatnak számot még a következő kéziratok, melyek szintén csak az új katalogusban regisztráltak: Hurbán József, hlabokai ev. pap sajátkezüleg irt curriculum vitae-je; Bél Mátyás: Acta et documenta ad motus Rakocianos penituis cognoscendos pertinentia ab anno 1701. ad annum 1712. Acta quaedam et Documenta ad motus Thökolianos cognoscendos pertinentia; Thököly Imre gróf felhívása a horvát rendekhez 1683; Fadrusz János szobrász levele Günther M. V. egyházfelügyelőhöz; Báró Soden berlini egyetemi tanár levele

az Evangelia graeca tárgyában; Confessiones, acta et constitutiones sive canones synodorum res evangelicas aug. conf. addictorum in Hungaria ab anno 1546 usque ad 1707. celebratarum; (Kat. 172. kt.) Natales et ex his metiendus valor articuli 30 et 31 negotium religionis concernentis in comitatu Poseniensi anno 1708—1715. Szerzője talán Mossótzky Institoris; (Kat. 176. kt) Formulae liturgicae, apud Hungaros in superintendentia Transdanubiana adhuc usu receptae (183. kt.). Diarium lectionum publicarum anni 1768—69 opera Josephi Gombos connotatum in classe II. rhetorum (186 kt.); Dissertatio historica ostendens Poseniensem urbem nunquam legitimis Hungariae regibus imprimis Austriacis sponte infidam fuisse. Auctore Joanne Klanica 1776 (200. kt); Verzeichnus deren Personen Alt und Jung, so der Gemain des Herrn in der schrecklichen Aufruhr a. 1605 gefangen und ins Elend hingeführt worden sind, demnach auch deren Namen, die erschlagen und umkommen sind (206 kt.); Commentatio de evangelicis iniquitate archiducum Austriae opressis, 1781. (287 kt.); Lehoczky András egyháztörténelmi okmánygyűjteménye (317 kt.). Kurzer und doch wahrhafter Historischer Extract des grausamen und fast unerhörten papstlichen Gefängnis von Georg Lány; Gravamina Evangelicorum 1681—1731; Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria 1806. (243 kt.); Acta synodorum generalium per aug. confessioni addictos sub comite Georgio Thurzó anno 1613. Semptae celebratarum, subsequentibus vero annis in superioribus partibus continuatarum et Bibliotheca Patrum Franciscanorum Provinciae Marianae Kis-Martoniensi repertum (245 kt.); Acta causae Segnerianae 1798; Alphabetisches Verzeichnis der Mitglieder der evang. Kirchengemeindt in Pressburg im Jahre 1838 (256 kt.) Acta religionaria ex saeculo XVIII; Wolfgangus Bethlen, Manuscriptum Historiam Hungariae annorum 1593. et 1594. perhibens (258 kt.); Ordo sessionum in aedibus sacris ecclesiae evang. Poson 1728. ex reliquiis Michaelis Gombos, (263 kt.); Consilia, de lingua hungarica in gymnasia introducenda (38 kt. 1.); Opiniones de studio theologico (38 kt. 2. k.); De theologia Posonii constituenda (38 kt. 3. sz.); Annotationes in librum Ratio educationis (38 kg. 4. sz.); Annotationes in systema rei scholasticae evangelicorum in Hungaria per Ludovicum Schedius elaboratum (38 kt. 6. sz.); De protestantibus ex Ungaria in Bohemiam saeculo XVI. propagatis (119 kt. 1. a.) Ausgaben auf den Landtag zu Oedenburg von 6. May 1681 bis 5. Januarius 1682 Ferdinadt Lauers (120 kt.); Organisation des evang. Kirchenconvents in Pressburg (1750?) Kat. 127 kt.); Vera et pia declaratio almae fraternitatis aug. conf. invariatae ab Samuel Kellich; Brevis relatio historica de crypto calvinismo et syncretismo a, 1791. (130 kt. 4. sz.); Versus contra Bironem episcopum Vesprimiensem a Josepho Barone de Revay. (134. kt. 3.); Kirchenconstitution aller sieben

Bergstätte 1577. (134. kt. 5. sz.); Sincerum propositum ecclesias protestantes interne alioquim unitas externe quoque uniendi 1756, (139. kt. 7. sz.); Entwurf einer Liturgie in Ungarn. (153. kt. 2. sz.); Emlékbeszéd Gamauf Sámuel felett 1796. (154 kt. 3. sz.); Haynóczy Mihály emlékbeszéde Jeszenák Pál felett. (156. kt. 2. sz.); Az evang. tudósiskolák szerkezete Magyarhonban. (157. kt. 2. sz.); Emlékbeszéd Crudy Dániel superintendens beiktatásakor 1802. (157. kt. 5. sz.); Oratio inspectoris Balogh tempore inchoatae synodus Pestini 1791. (158. kt. 1. sz.); Rationes, quibus evincitur, diploma fundationale monasterii S. Martini de Sacro morte Pannoniae, de anno 1001, falsum esse. (159. kt. 3. sz.); Proiectum de exigenda Pestini Academia mixta protestantium. (160. kt. 2. sz.); Proiectum constitutionum ecclesiasticarum Ecclesiae evangelicae Aug. conf. in Hungaria. (1791?) (161. kt. 1. sz.); Superintendentes in comitatibus Thuróc, Zoliensi, Honthensi, Neogradiensis 1629—1651. (162. kt. 5. sz.); Szentmiklósi és Óvári Pongrácz Boldizsár beszéde az 1787. évi generalis gyűlésen. (166. kt. 3.); Kirchenordnung derer sieben königlichen freien Bergstädte 1569. (166. kt. 4. sz.); Proiectum de opprimendis protestantium principibus. (166. kt. 6. sz.); Pragmatica universalis restauratae in Hungaria religionis historia ex casibus singularibus enata posteritatisque hac aetate relicta. (167. kt.); Daniel Crudy, Proiectum constitutionum ecclesiasticarum. (168. kt. 2. sz.); Opiniones circa negotium religionis 1662 in diaeta Poseniensi (168. kt. 5. sz.); Considerationes circa proiectum ill. Baronis Petri Zay respectu celebrandae nationalis evangelicorum synodi 1783. (170. kt. 6.); Juramentum per ministros evangelicos in valle Puchoviensi ante comitia anni 1790 praestitum coram iudice nobili. (176 kt. 1. sz.); Kirchenceremonien der Evangelischen von allen drei Nationen in Ungarn. (176. kt. 6. sz.); Baurechnung derer neu erbauten evangelischen Schulen und Freithoffs in Pressburg. (179. kt.); Ordnung des Evangelischen Gottesdienstes an Sonn- und Feiertagen. (182. kt.); Refutatis processus contra evangelicorum utriusque religionis Ministros et scholarum rectores Hungaros anno 1674. Posenii. (184. kt. 2. sz.); Jura ecclesiae in Hungaria evangelicae in lucem producta. (186. kt. 1. sz.); Status causae Vadosfalvensis 1752. (186. kt. 4. sz.); Causa fisci regii contra Danielelem Krman. (189. kt. 1.); Namensverzeichnis der hiesigen evangelischen Gemeindeglieder 1817. Berechnung der ganzen evangelisch-lutherischen Gemeinde in Ober Ufer 1818. (196. kt. 1.); Entwurf zu einer allgemeinen evang. lutherischen Liturgie für die Gemeinden von der augsburg. Confession in den k. k. Staaten. (196. kt. 2. sz.); Abschrift des Briefes des Prinzen Coburg an Baron Ladislaus Prónay in Angelegenheit der Zwi- stigkeiten in der Synode. Antwort des Baron Ladislaus Prónay auf dieses Schreiben. (196. kt. 4. sz.); Fassin edita per Andream Chászár respectu bibliothecae gymnasio Rosnaviensi testandae

1815. Pelsúc. (197. kt.); Ephemeres seu diarium privatum, quo epitome studiorum lectionumque privatarum ad seriem dierum connotatur per Michaellem Institoris 1749. (207. kt.): Annotationes in ecclesiasticam historiam (S. Zsigmondy?) (208. kt. 1.); Duae epistulae, prior suae maiestatis Mariae Theresiae ad Cels. principem Franciscum e comitibus Barkótzzy, altera eius responsoria. 1763. (208. kt. 4. sz.); Epitome seu censura episcopalis sub inauguratione excell. summe rev. viri domini Danielis Krmanni. 1706. (210. kt. 3.); De cultu reginae Hungariae virgine deiparae in ordine ad exclusionem eiusdem virgines de decretali inramenti formula. (211. kt. 6. sz.); De protestantibus ex Hungaria in Bohemiam saeculo XVI. propagatis. (213.); De scholis civitatensibus. Scripsit variisque accessionibus illustrat Martinus Lautsek Martinopolitanus pastor in Sajógömör et Redova. 1772. (214. kt. 1.); Brevis deductio historica demonstrans: 1.) Cives evangelicos Szakolczenczes templi parochialis communem cum dominis Rom. catholicis usum olim habuisse. 2.) Eosdem templum patrum excarmelitarum et nunc fratrum misericordianorum exaedificasse. (215. kt. 2. sz.); Dispositio consilii bellici quomodo cum deistis Bohemicis agi debeat. 1783. (217. kt. 3. sz.); Inclytorum deputatorum status evangelici Baronis de Zay, Ladislai Prónay etc. sub personali audientia die VI. Martii 1774 habita et colloquium cum sua maiestate. (217. kt. 5. sz.); Declaratio regis Sueciae Caroli XII. facta Ravisiae in Polonia maiori die 20. Julii anni 1705. (219. kt. 2.); Consignatio ecclesiarum evangelicarum aug. conf. in toto regno Hungariae 1800. (219. kt. 6. sz.); Adnotationes 1771. (Huszár Gál, Bornemisza Péter, Beithe István, Sibolti Demeter, Muraközi György, Klazkovits István, Göntz Miklós, Brunswick Tobiás, Kiss Bertalan, Lethenyi István, Musay György, Fisztrovits György, Fekete István lelkészek és superintendensek életrajzai. (221. kt.); Theatrum Eperienne per Joannem Rezik tum eiusdem civitatis et aug. conf. addicti gymnasii primum rectorem in lucem editum 1688. (224. kt. 4. sz.); Relatio historica de instituto novo ordine ecclesiastico in comitatibus Scepusiensi et Sarosiensi per M. Stephanum Xylandrum 1610. (224. kt. 7. sz.); Acta sacrae synodi Leutschoviae 1614 die 29. May ab egregiis Thurzonianis celebratae. (227. kt. 1.); Succincta relatio historica de quaestione, quaenum inter ministros evangelicos erga suos propositos existit ab initiis reformationis ad nostra usque tempora subordinatio. Auctoribus Paulo Wallaszky et Martino Klanitza 1786. (231. kt.); Memoria Serpiliana, h. e. genealogia, vita, fata et obitus inprimis Laurentii, Joannis II., Joannis III., Christiani I., et Christiani II. Serpiliorum. Ex maiorum suorum manuscriptis et propria experientia delineata a Christiano II. seu Joanne Christiano Serpilio. (232. kt. 3.); Diarium Synodale 1791. (Institoris-Mossótzzy?) (223. kt. 1.); Catalogus principum, magnatum, nobilium evangelicam religionem a temporibus reformationis ad exitum saeculi

XVII. in Hungariae et Transsylvania amplexorum et professorum ordine alphabetico consignatus. (234. kt. 1.); Vita Danielis Haynóczy (1690—1747.) (234. kt. 2. sz.); Epistola Leonhardi Stoeckelii Bartphae 1596 mai 30 data ad Franciscum de Reva. (235. kt.); Evangelii apostolici per regnum apostolicum vestigia sive apparatus ad historiam ecclesiasticam Hungariae (Joh. Burio?) (236. kt. 3.); Protestatio Domini Pouli Jozeffi superintendentis super-attendentiae Transtibiscanae contra Stefanum Cseh episcopum Cassoviensium. (243. kt. 1—2. sz.); Seculi XVI. eruditi ecclesiae Lutheranae. (Vita et fata nonnulorum virorum excellentium temporibus reformationis). Fragmenta (De ecclesiis nonnullis Hungariae superioris evangelicis earumque verbi divini ministro a primis temporibus).

Az egyes kéziratok tömeges felsorolásával szándékom az volt, hogy megokoljam azon meggyőződés jogosultságát, mely szerint a pozsonyi evang. egyház kéziratára gazdag tárházát képezi azon történelmi kútforrások, melyek a pozsonyi evang. egyházra, a magyar egyetemes protestans egyházra és a magyar országos világi történelemre nézve kiváló fontossággal bírnak. És erre az illetékes tényezők figyelmét felhívni kötelességemnek tartom. Ebből folyólag nem lehet és nem szabad figyelmen kívül hagyni a pozsonyi evang. egyház azon kívánalmát, hogy, a midőn kéziratára katalógusát kinyomatni akarja, a kiadás költségeihez a magyar protestáns irodalmi társaság, és a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége is hozzájáruljon. Hogy ez meglegyen, erre nézve óhajtandó volna, hogy lépéseket is tegyen a pozsonyi evang. egyház. De ha bármi oknál fogva akadályokba ütköznék a terv megvalósítása, ez csak a tudományos kutatás nagy kárával történnék. Meggyőződhetek erről az erre hivatott tényezők akkor, mikor az 1896-iki országos kiállítás és az 1900. évi pozsonyi kiállítás alkalmával, ezen kéziratár anyagába némi betekintést nyerhetek.

De ha mégsem történnék meg e tudományos kincsek könnyebb hozzáférhetővé tétele a katalógus kinyomatása után, a pozsonyi evang. egyházat megilleti az elismerés, hogy meghozta azon anyagi áldozatot is, melylyel a kéziratár rendezése lehetővé vált. Így legalább az érdeklődők egy szűk köre került azon helyzetbe, hogy a kéziratár anyagának felhasználásával gyarapítsa egyháztörténelmi és politikai és históriai irodalmunkat. Másfelől példát mutatott oly irányban is, hogy egyéb egyháztestületeinknek mi volna a teendője kézirat- és levéltárakról. Csak ha az összes magyarországi protestáns kéziratárak katalógusai jelennének meg nyomtatásban, lehetne megállapítani azt, mely monumenták kiadását kívánja meg az elodázhatlan tudományos érdek. Ha azután napvilágot láttak ezen rendszeresen és szakszerűen összeállított monumenták, készülhetnének el a

magyar protestáns egyháztörténelem modern módszerű monografiái és összefoglaló történetei.

Ettől azonban, fájdalom, nagyon messze vagyunk még!

Hogy a kéziratári katalogus megszerkesztésének technikai szempontjaira is kiterjeszkedjem, két módszer kínálkozott az anyag csoportosítása és rendezése körül. Vagy tárgyi és tartalmi szempontból kellett volna a kéziratokat kötetekbe, kötegekbe (fasciculi) egyesíteni, vagy pedig tekintettel a helyi viszonyokra a tartalmi szempontot, a hol erre a szükség kényszerített, figyelmen kívül hagyni és úgy csoportosítani az anyagot, a hogy ezt a formatum és az elhelyezés célszerűsége megengedi. Az első szempont következetes és tekintet nélküli érvényesítése magával hozta volna azt, hogy meglévő, bekötött gyűjteményeket szét kellett volna választani és egyes, gyakran lényegtelen speciális subtilitások számára kategóriákat felállítani, hogy azután a végleges elhelyezésnél mégis csak a legheterogenebb tárgyú kéziratok kerüljenek egymás mellé. Különböznél is a sok és merőben különböző tartalmú kéziratok között szerves benső kapcsolatot létesíteni lehetetlenség. A kéziratoknál pedig, akár be vannak kötve, akár mint fasciculusok borítékban vannak, a benső összetartozandóság a megfelelő külső elhelyezés révén nem juthat ugy kifejezésre mint a természetrajzi- vagy könyvtárakban. A kéziratári katalogusnál az anyag áttekintését csakis a jól szerkesztett név- és tárgymutató adhatja meg. Így történt azután, hogy a katalogus külső szempontok szerint köteteket, kötegeket és tokokat különböztet meg, melyek az elhelyezés célszerűsége szerint kerültek egymás mellé, lehetőleg szem előtt tartva azonban, hogy homogén tartalmú fasciculusok és ezek numerusai egymás mellé kerüljenek. Az indexben azután minden egyes numerus úgy a benne előforduló név, mint a tartalom szerint is fel van véve. A ki tehát keres valamit, a betűrendes név és tárgymutatóban könnyen reáakadhat a névre vagy tárgyra és onnét megkapván a katalogusbeli számot, ez után a teljes czímet szintén könnyen megtalálhatja. Minden köteg és kötet el van látva egy hátcimkével is, úgyszintén az első oldalon foglal helyet a katalogusbeli szám bejegyzése is.

A kéziratári helyiségnek egyik nagy hátránya, hogy a tűzmentesség szempontjából igen lényeges kifogás alá esik, továbbá az egyik szekrénynek nincs hátsó faboritéka, és így a kéziratok a faldedvesség hatásának ki vannak téve. A kéziratok a 6 nagy szekrényben nem férnek el, s így azok egyrésze egy másik épületben, a lyceum egy szobájában vannak elhelyezve. A fontosabb iratok, mint a donationalisok a külön ezen célból készült bádogtokokban, mások pedig egész terjedelmükben vagy csak keveset összehajtva kemény papír borítékban vannak elhelyezve.

Schrödl József.